

Autorist

IVAR LEIMUS (sünd 1953) on ajaloolane, kelle kitsamaks erialaseks huviks on raha- ja majandusajalugu ning numismaatika. Ta on valdkonna uurimisega tegelenud alates 1970. aastatest ning kujunenud üheks Baltimaade juhtivaks münditeaduse asjatundjaks. Ta on pälvinud mitmeid rahvusvahelisi teaduspreemiaid.

Leimus on Eesti Ajaloomuuseumi teadur-kuraator ja Tallinna Ülikooli vanemteadur ning olnud Akadeemilise Ajalooseltsi ja Balti Numismaatikaühingu esimees.

Ta on publitseerinud arvukalt teadus- ja populaarteaduslikke kirjutisi, tõlkinud Johann Renneri ja Christian Kelchi kroonika ning pidanud loenguid mitmes ülikoolis. Samuti on tema sulest ilmunud koos Mauri Kiudsoo ja Gunnar Haljakuga Eesti mündiajalugu käsitlev raamat „Sestertsist sendini“ (Äripäev, 2018).

Foto: Vahur Lõhmus

Sivvejubatus

Eesti vanem ajalugu on otsatult rikas. Siin on muiste püütud kopraid ja toodetud rauda, siit on läbi voolanud kaubavoorid ja hõbedakoormad, siinse maalapi pärast on verist võitlust pidanud maailma vägevad. Ehk tohib lausa väita, et just sellepärast on meil elanud, tegutsenud ja hukkagi saanud rohkem värvikaid isiksusi kui mõneski suuremas riigis.

Harilikult on need olnud kuningad ja keisrid, piiskopid ja väejuhid, rikkad ja ilusad, kes pälvinud ajaloolaste huvi, ehkki üha rohkem pööratakse tänapäeva uurimistöös tähelepanu ka tavalisele inimesele, tema argistele muredele ja rõõmudele.¹ Aga sellega on üks häda. Ajaloallikad ei armasta väikest ja tagasihoidlikku, nad ei vaata maailma tavakodaniku silmadega. Nad jätavad meid hätta, kui katsume piiluda näiteks mõne keskaegse päevatöölise igapäevastesse tegemistesse, ja ammugi ei luba nad heita pilku tema mõtetesse-tunnetesse. Kirjanikule tuleb siin appi tema kujutlusvõime, mis koostöös viljaka ajaloohuvi ja terava sulega suudab maalida vägagi elavaid ja lugejat lummavaid minevikupilte.

Kuid mõnikord saab ka pisut teistmoodi, natuke autentsemalt. Mõni eluala või vähemalt mõned selle esindajad on endast maha jätnud tavatult rikkaliku ainese. Näiteks kaupmehed, kelle äriiline ja mahukas kirjavaheutus sisaldab sageli ka isiklikku laadi teavet. Või siis müntmeistrid, väljaõppinud asjatundjad, kes pakkusid oma teeneid rahvusvahelises ulatuses, käisid läbi niihästi linnakodanike kui ka kroonitud peadega ja võisid oma staatuselt ja jõukuselt tõusta üpriski lugupeetavale järjele. Just nemad varustasid ühiskonda igapäevaselt vajalike käibevahenditega, nende kaudu liikusid hõbe ja kuld. Et oma ametis hakkama saada ja läbi lüüa, pidid müntmeistrid tundma alkeemiat ja füüsikat, mehaanikat ja aritmeetikat, teadma hindu ja kursse, ühesõnaga – olema oma aja kohta igakülgsest haritud mehed.

Liivimaal tegutsenud niisugustest ametimeestest võib nimetada

1 Nt Kala, T., Kreem, J. Mänd, A., Kümme keskaegset tallinlast. Tallinn. Varrak 2006.

näiteks Arent Koningkit, kes saabus Tallinna ehk tol ajal Revalisse 1515. aastal, olles enne lõõnud raha Wismari linnale Saksamaal ja Rootsi regendile Sten Sture nooremale Stockholmis. Tallinnas sai Koningk töötada 1519. aastani ja siirdus siis 1522. aastal uuesti Rootsi, sedakorda Uppsalasse, kus vermis kuni 1524. aastani münte kuningas Gustav Vasale. Või võtame 1537. aastal Tallinna müntmeistriks saanud Urban Dene, kes 1560. aastal surres oli tõenäoliselt Tallinna jõukaim kodanik. Sarnaseid näiteid võib tuua rohkesti.²

Kuid eriti kirjut elu- ja ametiteed käis 16. sajandi teisel poolel tegutsenud Paul Gulden. Sündinud ja õppinud ametit Annabergis, jõudis ta 1556. aastal Tallinna ja sai siin mustpeade vennaskonna liikmeks, võttis peagi naise ja astus Suurgildi. Abielu kaudu omandas Paul Gulden ka maja ning sai kolm võõraspoega, kellest tuntuim oli Liivimaa Hannibal Ivo Schenkenberg, ja võõrastütre. Lisaks sündis talle abielust lihane tütar Benigna.

Liivimaale saabus algaja müntmeister pöördelisel ajal. 1558. aastal tungisid üle piiri pärusvaenlasest **moskoviidi*** väed ja algas Vene-Liivimaa sõda. Juba järgmisel aastal hakkas Paul Gulden Tallinnas raha lööma viimasele Saksa ordu Liivimaa haru meistrile Gotthard Kettlerile, seejärel aga Tallinna linnale. Kiirelt vahelduvate sündmuste sogases vees üritas teiste hulgas ka müntmeister suuremat kala püüda, sõlmides tehinguid niihästi moskoviidi kui ka sellega mehkeldanud hertsog Magnuse, Taani kuninga vennaga. Kuid 1570. aastal, ühel ärireisil Narva, võtsid venelased Paul Guldeni kinni, viisid ta Moskvasse ja heitsid kremli vangikongi. Meie müntmeistri päästis tatarlaste rüüsteretk, kes juunis 1571 põletasid Moskva maani maha. Rännates läbi võõra maa, jõudis Paul Gulden järgmise aasta kevadeks tagasi Tallinna, kus aga tema ametikoht oli juba täidetud Urbane Dehn (Dene) nooremaga.

Järgnevad aastad Paul Guldeni elust jäävad allikate nappusel meie eest mõnevõrra varju. Teada on, et veel 1574. aastal vandus ta Tallinnas truudust Rootsi kuningale Johan III-le, kuid lahkus seejärel kodulinnast jäädavalt. Nähtavasti viis tee Paul Guldeni Riia kaudu Saksamaale, tõenäoliselt sünnilinna Annabergi, kus lahendamist ootasid pärandiasjad. Aga ta viibis mingi aja ka Gdańskis, mis parajasti võitles oma eesõiguste eest kibedasti Poola uue kuninga Stefan Bathoryga.

2 Leimus, I., Kiudsoo, M., Haljak, G., Sestertsist sendini. 2000 aastat raha Eestis. Äripäev 2018, lk 147–157.

* Tumedas kirjas sõnadele leiab selgituse peatükist Sõnaseletused, mis asub raamatu lõpus.

Ajad ei olnud pöördelised mitte üksnes poliitikas, vaid ka tehnoloogias. 1560.–1570. aastatel hakkas rahalöömise rasket käsitsitööd asendama mehaaniline mündipress, mille ehitust ja kasutamist meie müntmeister oma rännakutel oli õppinud. Just tehniline taiplikkus avas Paulile viimaks jälle karjäärivõimaluste ukse. Juba 1578. aastal pakkus ta ennast mündimasinat ehitama Johan III-le Stockholmis, seejärel aga astus Königsbergis **Preisi administraatori**, Brandenburg-Ansbachi **markkrahvi** Georg Wilhelmi teenistusse.

Et Preisimaal oli müntimistegevus parajasti soikunud, siis laenas Georg Wilhelm oma müntmeisteri koos münditemplite lõikaja, Pauli sugulase Christoffer Angereriga Taani kuningale Frederik II-le, kes tahtis oma riigis rahalöömiseks üles seada moodsa **valtsvärkmasina**. Aastail 1581–1585 tegutsesidki mehed Taanis Frederiksborgis, et siis naasta Königsbergi. Sinna lasi markkrahv Georg Wilhelm rajada uue kaasaegse rahapaja ja seal töötas Paul Gulden oma elupäevade lõpuni 1593. aastal. Ent side-
med Tallinnaga ei katkenud ka müntmeisteri välismaal viibides. Neid hoidsid ülal mitmesugused perekondlikud asjad, eriti kauakestnud vaidlus Tallinna raega võõraspoeg Ivo Schenkenbergi pärandi üle.

Tänu ehk keskmiselt vaidlushimulisemale loomusele ja kirevamale saatusele on Paul Guldeni elukäiku valgustavaid dokumente säilinud oluliselt rohkem kui paljude tema kaasaegsete kohta. Ja mis kõige olulisem – peale allikates tavapäraste poliitiliste, majanduslike, erialaste ja muude ametlikumat laadi teadete avavad need ka ammuelanud inimeste isiklikuid külgi ja lubavad mõnel juhul koguni otsustada nende iseloomu üle.

Just see ahvatles nende ridade autorit kätt proovima mitte üksnes vastavateemalise teadusartikli³, vaid ka mahukama kirjatöö kallal. Kõik tõigad, mille kohta käesolevas raamatus leidub viide, on ühel või teisel kujul ka tegelikult aset leidnud ja allikate najal kontrollitavad. Kuid mõistagi ei saa loota, et iga samm, mille meie kangelane neli ja pool sajandit tagasi astus, oleks kusagil kirja pandud ja uurijaile kättesaadav. Sestap kasutasin eluoluliste seikade jutustamisel ka kirjanduslikku vabadust, püüdes seejuures siiski jääda tõepärasuse piiresse, seda niihästi kirjeldatava olustiku, isikute kui ka sündmustiku juures.

See raamat poleks sündinud ilma pikaajaliste arhiiviuuringuteta. Sooja

3 Leimus, I., *Mintmasters as the Nodes of the Social and Monetary Network: The Life and Career of Paul Gulden (c 1530–93). – Making Livonia. Actors and Networks in the Medieval and Early Modern Baltic Sea Region.* Ed. by Anu Mänd & Marek Tamm. Routledge 2020, lk 279–299.

sõnaga meenutan Tallinna linnaarhiivi rikkusi ja selle töötajate igikestvat vastutulelikkust. Raske koroonaja reisipiirangute oludes varustasid mind tööks hädavajalike koopiatega Berliinis asuv Preisi kultuuripärandi salajane riigiarhiiv (Geheimes Staatsarchiv, Preußischer Kulturbesitz) ja Rootsi riigiarhiiv (Riksarkivet) Stockholmis. Taanikeelse kirjanduse kohta andsid kuldaväärt näpunäiteid head kolleegid Jørgen Steen Jensen, Helle Horsnæs ja Jens-Christian Moesgaard. Annabergi ajaloo üksikasju avas sealse linnaarhiivi (Stadtarchiv, Große Kreisstadt Annaberg-Buchholz) juhataja Jörg Nicklaus. Tallinna Honerjegerite⁴ perekonna saladusi paljastas lahkelt Jüri Kivimäe. Varauusaja metallurgia põhimõtetest aitas aru saada Jaak Mäll.

Neile kõikidele autori siiras tänu.

4 Paul Guldeni lähim sõber Tallinnas raehärra Jürgen Honerjeger oli abielus müntmeistri tõenäolise sugulase Anna Hessega.

Москва пōлеб

Paul oli jälle koduses Annabergis. Kergelt kandsid jalad noormeest müüride vahelt välja, suviselt sumisevasse rohelusse, kus kohe linnavärvate taga laius Magdalena pottsepast võõrasisa vägev majapidamine. Peremehega poleks Paul tegelikult tahtnud üldse kohtuda, ehkki pidi.

Vana Aurelius, oma aastaist hoolimata ikka veel laiaõlgne ja kõrget kasvu, ehkki pisut kühmus, oli oma elus suutnud paljut. Vaesest tänava-poisist, kelle vanemaist teati ainult ema, oli ta tõusnud jõukaks majao-manikuks. Või mis maja, terve manufaktuuri oli ta suutnud rajada, kus **vahvärkseinte** vahel jätkus ruumi niihästi pererahvale, majakondsetele kui ka töömeestele-naistele. Ja kus valmistatud potte, kausse, liudu ja mida kõike veel tarvitati Leipziginigi välja.

Ent see polnud tulnud vaevata ja ka raha tuli osata lugeda. Kõik see oli aastatega lihvinud häbelikust noormehest kinnise ja umbuskliku taadi, kelle hallide silmade pilk oli kaasvestlejale kõike muud kui julgustav.

Ent praegu Paul sellele veel ei mõelnud, tema kujutluses lehvitsid Magdalena blondid ja imeliselt lõhnavad kiharad, mille vahelt roosatas õrn kõrvalest. Juba hakkaski majakatuste tagant paistma Buchholzi värvatorn, mille all istus, nagu see ikka oli olnud, musta rõivastatud õnnetu pagarilesk oma saiakorviga.

Ja nagu alati, painutas eideke muudkui oma sõrmi ja luges numbraid: „Üks, kaks, kolm, neli, viis.“

Paul mäletas, et kord poisipõlves olid nad mutikese üle naernud – kas sõrmed said otsa, et sa kaugemale ei jõua? Keegi oli nende tembu vane-matele ette kandud. Isa Hans oli vaid midagi pahuralt mühatanud, kuid ema oli nendega kõvasti tõrelenud. „Ei ole kristlik komme teise inimese õnnetuse üle irvitada,“ oli ta viimaks ohanud.

Kõrvad veel tulised, tärkas Paulis uudishimu.

„See juhtus veel siis, kui siin hõbeda kaevandamine alles lahti läks,“ seletas ema juba rahulikult, „aastal 1536. Ka pagarilesk oli oma kadunud mehe säästnud paigutanud ühte kaevandusse, mida kutsutakse Taevasteks Vägedeks, ja omandanud selles viis osakut.“

„Sealt saadakse ju kõige rohkem hõbedat!“ püüdis Paul vahele hüüda.

„Kuid päevad läksid ja loodetud rikkust ei tulnud ega tulnud,“ jätkas ema häirimatult. „Hea, et leivaahjud olid veel terved, ja kuna Annabergi voolas üha enam õnneotsijaid, suutis lesknaine kuidagi ots otsaga kokku tulla.“

Ühel laupäeva peatus naise juures keegi kummaline, kallisse musta sametisse rõivastatud võõras, kahvatut nägu moonutamas üle vasaku põse jooksev pikk arm, mida juba hallinev habe ainult pisut varjas. Alles hiljuti oli ta linna saabunud ja sinnasamasse Buchholzi väravate lähedusse ühe mahajäetud maja ostnud. Tolle korstnast hakkas sealtpaale veidrat kuma paistma ja lehkavat suitsu tõusma, teadsid kurjad keeled kõnelda.

Oli kuidas oli, kuid võõra hää l kuuldus leebe ja kume, kui ta tädikest kõnetas: „Kuidas teil läheb, armuline proua. Ehk müüksite mulle paar oma imelist saiakest?“

Pagarilesk ohkas, kui timpsaiade eest makstud vasekarva pennid põlltaskusse kõlksatasid. „Raha on läinud, kaevandus aga ei too sisse mitte kui midagi,“ kurtis ta oma muret. „Ainult kulud.“

„Jaa,“ ohkas võõras kaasa, „olen ise sama läbi elanud, aga nüüd läheb mul pisut paremini. Ehk saan koguni aidata. Palju te oma osa eest maksite?“

Vastust kuuldes muutus võõra ilme kurvaks. „Ei, niipalju mul pole, eriti nii ebakindla ostu jaoks,“ raputas ta pead. „Aga oodake, ehk jõuame kokkuleppele,“ muutis ta äkitselt meelt, võttis vöölt kõliseva kukru ja vaatas lesele tungivalt otsa. Pagariemanda silme ees läks imelikult udu-seks ja ta käsi sirutas kui iseenesest raha haarama.

„Ei, ei, nii see küll ei lähe,“ tõmbas võõras rahapunga naerdes tagasi. „Kõigepealt ikka leping.“ Nagu nõiaväel ilmusid mehe kätte paberileht ja hanesulg, tindipottki kougiti kusagilt välja. Kiiresti midagi paberile pannud, viskas võõras sinna hoogsa allkirja ja ulatas lehe siis lesele. Ja taas sündis midagi veidrat. Juba teist korda käitus leskproua käsi omanikult luba küsimata ning kirjutas paberile ka oma allkirja.

„No nii, ongi asi aetud!“ hüüdis võõras reipalt ja pistis rahakukru pagarilesele pihku. „Elage hästi!“

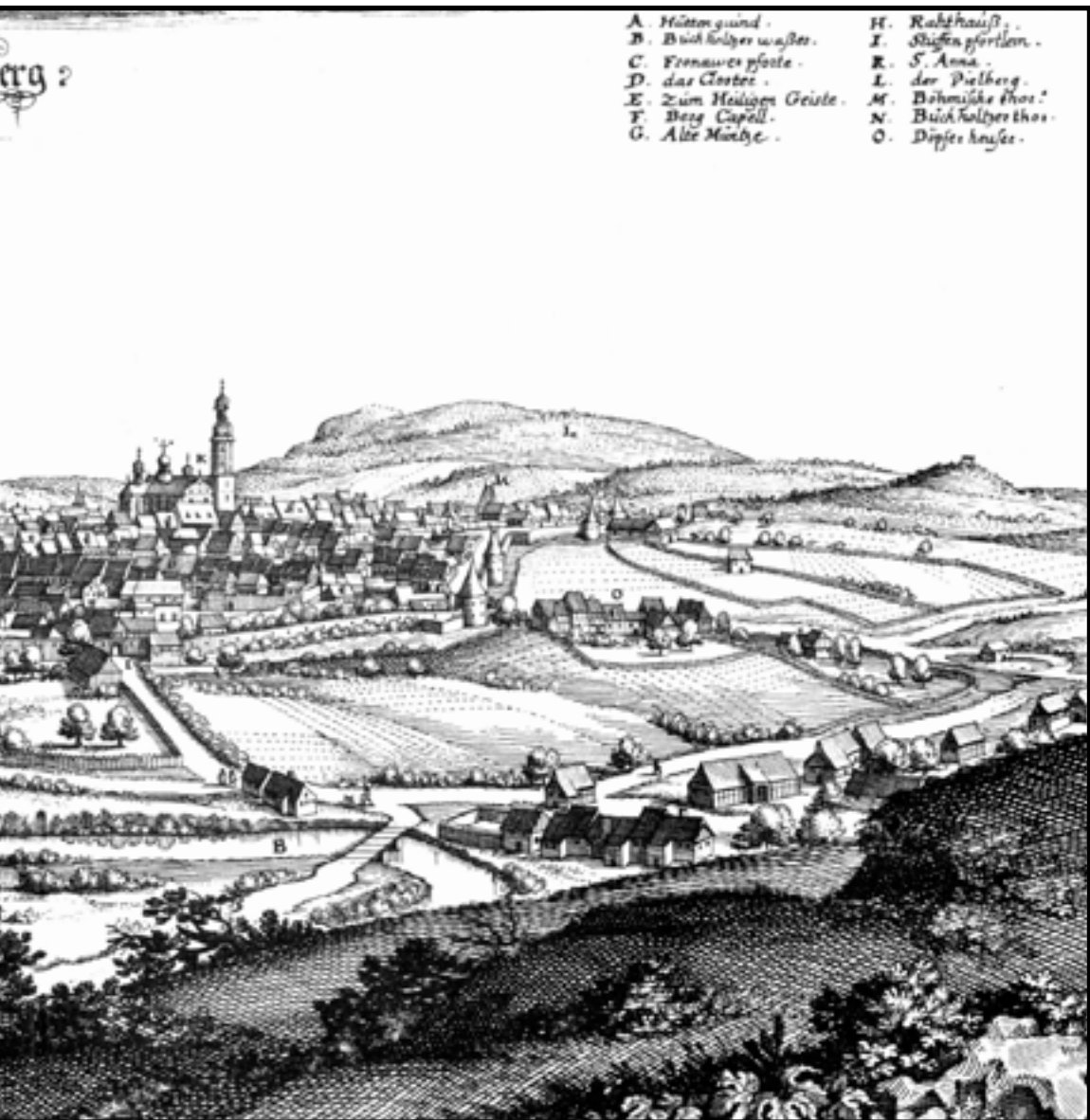
Nagu unes kõndis lesknaine koju. Toas raha üle lugedes nägi ta küll, et summa polnud kuigi suur, kuid mõneks ajaks pidi sellest siiski jätkuma. Parempool muna kui tühi koor, lohutas ta ennast, kes teab, kas sellest kaevandusest üldse kunagi hõbedat tuleb.

„Kuid läks teisiti,“ muutus ema hää l tähendusrikkaks. „Möödus vaevalt kuu, kui Taevaste Vägede kaevandus hakkas tootma hõbedat, iga päevaga ikka rohkem ja rohkem.“

Viha nõõris kurku ja silme ees mustas, kui pagarilesk nüüd võõra elamise poole tõttas. Maja seisis taas mahajäetuna, nii nagu see oli olnud

Snyaberg

Annaberg 1650. aastal. Matthäus Meriani vaselõige. [Wikimedia Commons](#).

enne tolle saabumist, ukсед lukus ja katkised aknaavad mustamas. Ilmselgelt ei asunud siin kedagi. Lesknaise südamesse hiilis külm hirm. Koju jõudes tormas ta võõra antud kukrut avama. See oli täis väärtusetuid messingplekist mängupenne. Nüüd arvas lesknaine taipavat, mis oli juhtunud ja kellega ta kaupa oli teinud.

„Ja sellest läkski pagarilesk täiesti segi,“ lõpetas ema. „Sealtpeale istub ta muudkui Buchholzi värava all ja loeb oma maha müüdud osakuid, mis toodavad päev-päevalt rohkem rikkust ühele tundmatule.“¹

Paul raputas endamisi pead. Mälestused, mälestused. Aga nüüd kohe näeb ta Magdalenat. Ent linnaväravast välja astudes tundis ta äkitselt suitsulõhna ja märkas tuleleeki potivabriku katusest välja lõkendamas. Ja samas hakkas hädakella lööma Püha Anna kirik, ikka valjemini ja valjemini, kuni selle kumin täitis kogu Pauli pea ja keha.

Paul avas silmad, kuid vastik lõhn ja kellakõla ei kadunud ometi. Tema kongi pilkasesse pimedusse immitses kusagilt punast kuma. Pikkamööda tuli Paul ärkvele. Need olid Moskva kirikute kellad, mis meeleheitlikult tagusid. Ja see pidi olema kahjutuli, mille lõhn muutus üha tuntavamaks, taipas ta siis.

Paul hõõrust sügelevat selga tugevasti vastu räpast voodikotti, et lõmastada haisvaid lutikaid, tõusis siis istukile ja püüdis käsikaudu leida teed laua juurde, kuhu õhtul oli jätnud küünla. Siin pidi olema väga ettevaatlik, sest just tema kambri keskel põrandas paiknes kividega vooderdatud avaus, kustkaudu vangid lasti alumisse kivikongi. Kukkumine oleks olnud väga sügav, oma kolm **sülda**, pealegi oli alt üles saada täiesti võimatu.

Praegu istus seal keegi Novgorodi kaupmees, kes oli veel elus üksnes sellepärast, et polnud reetnud suurvürsti **opritšnikutele** oma varanduse asupaika. Ennast täis kusunud ja pidevalt vanduva venelasega polnud Paulil mingit soovi kongi jagada, kui ta olekski kukkumisel ellu jäänud. Tolle alumise urkaga võrreldes elas ta ju lausa palees – umbes ruudukujuline ruum oli üle kahe sülla pikk ja lai ning poolteist sülda kõrge.

Ainult üks viga oli sellel, muigas Paul endamisi mõrult – see asus keldris väravatorni all.² Õnneks olid sel tuulutusavad. Eks sealtkaudu mingi valguseraas sisse peegelduski.

1 Kaunistamata kujul leidub see lugu Adam Daniel Richteri teoses Nachricht von dem Bergwerke uff St. Annaberg nebst einem ehemals auf dasselbe verfertigten, und ietzo selten gewordenen, Meistergesang. St. Annaberg (17)40, s p (2–3).

2 Забелин И.Е., История города Москвы. Москва 1905, lk 421.

Paul toksis küünla põlema ja püüdis aru saada, mis toimub. Äkitselt kuulis ta jooksusamme ja seejärel keerati kriginal võtit lukuaugus. Tõrvik käes, tormas sisse hingeldav **kohtuprikaasi** ülem Grigori Grjaznoi³ ise, silmad õudusest läikvel.

„Tak, Pavel,“ karjus too, „dai Bog nogi!⁴ Tatarlased panid Moskva põlema!“ Ja läinud ta oligi. Ikka veel suutsid venelased Pauli üllatada. Seesama Grigori oligi ju olnud see, kes tema viimse vara Moskvast endale krahmas.

„Dlja gosudarja,“⁵ oli ta öelnud, aga et tunnistajaid sel hetkel kohtupalatis polnud, siis võis Paul üsna kindel olla, missugune kuldkest homme prikaasi ülema proua Marfa priske kaela ümber ripub. Ja nüüd siis elupäästja. Või kes teab, mis kaalutlused kavala moskoviidi arust keerlesid.

Igatahes oli Paul nüüd vaba. Või kas ikka oli? Paul kontrollis, kas hertsog Magnuse võlakiri on rõivaste sisse õmmelduna alles. Paber krabises lohutavalt. Seda oli ikka paganama palju (Paul lõi risti ette), mis ta Taani kuninga vennale – ja nüüd olevat ta suurvürsti armust koguni Liivimaa kuningaks kuulutatud – oli müünud. Kõik need kuldketid, hõbenõud, vääriskivid, brokaat ja pärlid, kuldsed rõivääristused ja mis veel, kokku täpselt 4238 taalrit!

Paul tõmbas hinge. Ei oleks sel vürstikesel kõlvanud muidu Ivan Julma palge ette ilmuda, kui ta poleks lasknud Paulil ennast üles lüüa. Ja kus on see raha nüüd? Oodaku vaid see ühesilmne taanlane!⁶ Igatahes oli tema nime mainimisest vähemalt nõndapalju abi olnud, et Paul jäeti ellu ja ei heidetud mitte kambrialusesse kivikongi mädanema.

Paulile meenus, kuidas ta kord aegu tagasi, veel värske Revali kodanikuna, viibis laupäeval veinitoas ja laskis kaupmees Harmen Luril endale magusat madeirat välja teha. Kõrvallauas oli istet võtnud Erich Beck, Tartu endine müntmeister, kes samuti midagi tähistas ja kes Pauli kutsel peagi seltskonnaga ühines.

Vein tegi meeste keelepaelad valla ja pehmeks ning Erichil oli mõndagi pajatada. Te ei kujuta ette, mis hädad kõik korraga tulid, luristas ta nina ja äigas rusikaga ägedalt vastu tammist lauaplaati. Tatarlane vallutas Tartu, naine jäi raskejalgseks, tööd ei olnud. Õnneks – nii arvasin ma

3 1570. aastate alguses hukati tsaari käsul, tema poeg põletati elusalt.

4 Nii, Pavel, annaks jumal nüüd jalgu! (vene k).

5 Valitseja jaoks (vene k).

6 Magnus oli lapsepõlves kaotanud ühe silma.

tookord – oli mul Revalis sugulane Urban Dene,⁷ tema juurest lootsin abi ja varju leida.

Paul teadis Urbanit küll, see oli Revali müntmeister ja kõneldavasti päratu rikas mees. Aga ta oli vanaks jäänud, pahur ja äkiline ning Erichil polnud temast mingit abi.

Sestap läksid asjad veelgi hullemaks. „Ordumeister Fürstenberg lasi mu kinni võtta ja vara arestida! Et ma olevat venelaste juurest tulnud salakuulaja!“

Suure hädaga pääsenud Erich siiski vabaks ja Paul oli see, kas talle viimaks peavarju leidis, oma elamisest kohe paar maja edasi.⁸ Ja nüüd oli ta õhevil ja õnnelik, sest pikk katsumuste aeg hakkas tema jaoks läbi saama. Erich leidnud enesele uue isanda, noore Taani hertsogi Magnuse.⁹

Joodi parajasti uue alguse terviseks, kui Harmeni sugulane, kah kampa sattunud kaupmees Thomas Luer äkitselt Erichile käe õlale latsatas ja higist punetades talle näkku kähistas: „Mis sul siia asja, sa kuradi taanlane, kus su ühesilmne koer on?“

Thomas ei armastanud taanlasi, tema lootis hoopis Poola kuninga peale. Teadagi, tal Danzigis palju ärisõpru. Ent kus tegijaid, seal nägijaid. Taani oli tookord veel üks Revali suurtest abilootustest moskoviidi vastu ja raad algatas juhtunu kohta uurimise. Paulgi pidi tunnistusi andma. Ta polnud midagi näinud ega kuulnud, seisis rae protokollis.¹⁰ Nüüd Paul peaaegu kahetses seda.

Ent praegu polnud aega meenutusteks. Vangipõlves määrdunud rõivaräbalad selga tõmmanud, tormas Paul trepi poole, mis viis, seda ta teadis, mööda kremli seina üles kohtuhoonesse. Novgorodi kaupmees karjus augus midagi, aga seda polnud Paulil aega kuulata. Ja mida olekski ta saanud teha?

7 Urban Dene, Tallinna müntmeister 1537–1560. Tema kohta lähemalt: Leimus, I. Mint master of Tallinn Urban Dene († 1560) and his social network. – Between Klaipeda and Turku. Decennary volume of the Association of Baltic Numismatists. Numismatica Baltica 1. Tallinn 2016, lk 129–138.

8 TLA, 230_1_Be5, fol 24.

9 Müntmeister Erich Becki kohta: Leimus, I., Erich Beck – Tartu viimne mündimeister. – Tartu Linnamuseumi Aastaraamat 2. Tartu 1996, lk 35–41.

10 TLA, 230_1_Bb1, fol 144.

„S bogom,“¹¹ hõikas ta vaid hüvastijätuks, samal ajal kahekaupa astmeid võttes. Üha vingemaks muutus suits, üha punasemaks õhk. Ja see polnud koiduvalgus, ehkki päike alles ronis aegamisi kõrgemale.

Kohtupalat oli tühi, uks pärani. Valvureid ei paistnud kusagilt, ehkki tavaliselt oli neid olnud koguni kuus. Paul ei saanud lõpuni aru, miks oli paari lukutaguse mehe valvamiseks nii palju vahte vaja. Kuid valgusega pikkamisi kohanevate silme ees selginev pilt pani ta põlved nõtkuma. Kuum tuul räsib rängalt Moskva puust maju, leek lendas tulikotkana katuselt katusele ja hüppas tornilt tornile. Kremli hooned olid juba suuresti leekides.

Alles nüüd, meeled esmasest põgenemisingest lõtvumas, hakkas ta kuulma tule võimsat ulgumist, mis peaaegu lämmatas inimeste karjed ja loomade kisa. Vaid mingi ebamaine mõirgamine ulatus üle põrguliku hääldemere. Paul taipas, et oma surmavõitlust pidas lõvipaar, kelle Inglismaa kuninganna oli suurvürstile kinkinud. Ivan Julm hoidis neid siinsamas kõrval kremli müüri ääres kraavis, kust kiskjad aga välja ei pääsenud. Või oli see koguni Araabiast saadetud elevant?

Vabanemiskihk ja hirm hinges võitlemas, jäi Paul ebaledes seisma. Kuhu nüüd, tulelõõma? Paul oli mõistlik mees, mõnikord küll ägeda loomuga, kuid mitte iseenda vaenlane. Nüüdki võitis ettevaatus temas tormakuse. Iiveldama panev kahetsus ja raev südames, taganes ta treppi mööda oma kongi. Siin varjus olla oli hetkel kõige kindlam, niihästi tule kui ka tatarlaste eest.

See oli tark tegu, sai ta peagi aru. Tulekahju mühale seltsis peagi ka hirmuäratav äikesemürin, nagu oleks kätte jõudmas maailma lõpp. Äkitselt käis õudne kärgatus, justkui oleks kogu Moskva õhku lennanud. Maapind Pauli vangikambri ümber värises ja poolsurnud Novgorodi kaupmees alumises kongis röögatas: „Bože hrani!“¹²

See oli pikk päev, küllap pikim tema kremli türmis veedetud vangipõlves. Alles tunde hiljem – Paul sai aega mõõta oma küünla kahanemist jälgides – hakkas tuletorm väljas vaibuma. Ehkki õhk kongis oli suitsust endiselt paks, söandas Paul põgenemistee uuesti jalge ette võtta. Trepil nentis ta, et kremli olid kivimajad enamasti küll püsti jäänud, kuid pikk jupp müüre ja torne rusudeks varisenud. Seda see plahvatus tähendas! Õhku olid lennanud Moskva püssirohuvarud.

11 Jumalaga! (vene k).

12 Jumal hoidku! (vene k).